

ÉVFORDULÓ

A kilencvenéves Benkő Samu köszöntése

A kilencvenéves Benkő Samu köszöntésére gyűltünk ma össze. Kilencven év nagy idő, az ünnepelt végigélte az igen mozgalmas 20. század nagy részét, és ez határozta meg pályáját is. Ahogy ő maga írta *A helyzetudat változásai* című könyvében: „A történelem sorshelyzeteket hoz létre, s ezekben a tudatosság különböző szintjén magatartásformákat alakít ki az ember. A tehetség, a tudás és a meggyőződés kristályosodott erkölcsi normák egyénenként ugyan váltakozó erőterben szabják meg az életpályák irányát, s a véletlen is elég gyakran belejátszik azok alakulásába, de – ha tetszik, ha nem – a megörökölt történelmi helyzet határolja körül a cselekvés lehetőségeit. Nem úgy, hogy az egyén szükségszerűen megbékél, illetőleg megelégszik azzal, ami születésekor körülvészi, hanem úgy, hogy számol vele. Az értelmiségi tudatnak különösképpen az a rendelt hivatása, hogy az objektív szituáció megváltoztatására vállalkozik.”¹

Benkő Samu életpályáját is meghatározta a történelmi helyzet, körülhatárolva cselekvési lehetőségeit: már kisebbségi létebe született 1928. február 25-én. Nagyszüleinél, az egykori maroszéki Lőrincfalván látta meg a napvilágot; gyermekkorát a közeli faluban, az egykori Küküllő vármegyéhez tartozó Széplakon töltötte, ahol édesapja református lelkész volt. Ott részben még megismerhette a hagyományos erdélyi világot, a többnyelvű, sokfélekezettű falusiaktól az arisztokrata partrónusokig. A szülői ház védett világtól azonban nagyon korán meg kellett válnia. Iskoláit két patinás intézményben, a marosvásárhelyi, majd a kolozsvári református kollégiumban végezte, bentlakó diákként, kiváló tanárok irányítása alatt.

Életében az első nagy fordulatot a második világháború hozta. A második bécsi döntés elszakította szüleitől; ugyanis az új határ éppen nagyszülei és szülei faluja között húzódott, Küküllőszéplak Romániában maradt, és édesapja nem hagyta el híveit. 1944–45 aztán közlőrl is megismertette a háború borzalmaival a serdülőt. Előbb Nyugat-Magyarországra menekült a család, majd a csatatérre vált dunántúli faluból gyalog vándoroltak vissza szüleivel Erdélybe 1945 húsvétján. Közben a csodával határos módon menekült meg a Szovjetunióba való elhurcolástól, és egy életre beleégett lelkébe a szétlőtt Budapest látványa, a vár kupolájába befűródött repülőgépronccsal.

Pál Judit (1961) – történész, egyetemi tanár, BBTE, Kolozsvár, paljudit@gmail.com

Az Erdélyi Múzeum ezzel az írással köszönti a kilencvenéves Benkő Samut.

¹ Benkő Samu: *Sorsformáló értelem*. In: Uő: *Sorsformáló értelem*. Buk. 1971. 8.

Ezek után a traumatikus élmények után kellett visszaülni az iskolapadba, és ezek hatása alatt erősödött meg közéleti elkötelezettsége. Balogh Edgár mellett a Magyar Népi Szövetség munkájába is bekapcsolódott, különösen az 1946. évi választás alkalmával tett hasznos szolgálásokat a Szövetségnek, de a történelem menete másképp alakult. Az érettségi után a Bolyai Egyetemre iratkozott be filozófia, szociológia és lélektan szakra, de amire az egyetemet elvégezte, ezekből a szakokból a korabeli viszonyok miatt már csak a filozófia maradt meg. Jeles csoport volt az övék, csoporttársai között volt Bajor Andor, Kallós Miklós, Tordai Zádor és Tóth Sándor. Még egyetemi hallgatóként szemelte ki Gaál Gábor maga mellé gyakornoknak, amikor azonban mentorát áthelyezték az irodalomtörténet tanszékére, ő előbb egy évig az Arad megyei Varsándra került tanárnak, majd ismét visszavették az egyetemre Gaál Gábor mellé tanársegédnek. Egyetemi karrierje azonban nagyon gyorsan véget ért, egy év múlva, 1952-ben származása miatt elbocsátották, egyúttal a pártból is kizárták. Egy évig nehéz körülmények között, alkalmi munkákból tartotta fenn magát. Helyzetét az is nehezítette, hogy feleségét, az ismert művészettörténészt, B. Nagy Margitot is ugyanakkor bocsátották el az egyetemről.

Szerencsés módon azonban 1953-ban alkalmazták a Román Akadémia Történeti Intézetében, ahol előbb Bolyai János hagyatékának a feltárása volt a feladata, később évtizedekig egy munkacsoport keretében az 1848–49. évi forradalom okmánytárának összeállításán dolgozott. Mellette elsősorban a 18–19. század művelődéstörténetével, értelmiségtörténetével foglalkozott. Még diákként kereste fel először az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárát, amelyik később mintegy második munkahelye lett; Kelemen Lajos, Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond mellett kutatott itt gyakran.

A tudomány művelése mellett az akkori nehéz körülmények között is élénken foglalkoztatta a tudományszervezés és -népszerűsítés kérdése. Gaál Gábor örökségének folytatásaként a Korunk című folyóirat 1957-es újraindításakor ő is tagja volt a szerkesztőségnek, és később is a folyóirat állandó munkatársa maradt. Talán ennél is fontosabb volt a romániai magyarság másik fontos szellemi műhelye, a Kriterion Könyvkiadó keretében végzett tevékenysége. Mint a tanácsadó testület tagja többek között ő teremtette meg a kapcsolatot a Kriterion igazgatója, Domokos Géza és Jakó Zsigmond, illetve Szabó T. Attila között, és ő volt a történészek és a nagyközönség körében is nagy népszerűségnek örvendő ún. „Fehér sorozat” ötletgazdája, és a szintén igen népszerű Téka sorozat szerkesztőbizottsági tagja. Ugyancsak tagja volt a monumentális vállalkozás, a *Romániai magyar irodalmi lexikon* szerkesztőbizottságának is.

Benkő Samu olyan tekintetben is szerencsésnek mondhatja magát, hogy pályatársaival ellentétben 1989 előtt is több kötetet publikálhatott Magyarországon. Az áttörést Kemény Zsigmond addig ismeretlen naplójának 1964-es publikálása jelentette,² a Bolyai-kutatás mellett ez hozta meg számára az anyaországi elismerést. A Bolyai-kutatás különben végigkísérte pályáját,³ a témáról több kötetet és számos tanulmányt közölt.

² A napló előbb 1964-ben az *Igaz Szó* folyóiratban, majd 1966-ban könyv formában (*Kemény Zsigmond naplója*. Közzéteszi Benkő Samu. Buk. 1966) jelent meg.

³ A Bolyaiakról kisdíakként hallott furcsa históriák keltették fel érdeklődését a téma iránt, és a Bolyai János születésének 150. évfordulója kapcsán kiadott kötet számára ő nézte át a kéziratokat. Ennek köszönhetően különben kutatói állását is. 1968-ban megjelent *Bolyai János vallomásai* című könyve. A kötet erdélyi és magyarországi visszhangja jól mutatja jelentőségét.

Az 1971-ben megjelent *Sorsformáló értelem* nyitotta meg a sorát művelődéstörténeti tanulmányait közlő köteteinek. Következő évben jelent meg *Murokország* című kötete,⁴ amelyben nemcsak szülőföldjének állít szép emléket, hanem a Székelyföld-kutatások beindításában is nagy szerepet játszott. Köteteiben Apáczai Csere Jánostól és Apor Pétertől Jakab Eleken és Ormós Zsigmondon át Pesty Frigyesig és Újfalvi Sándorig az erdélyi (és nem csak erdélyi) írástudók színe-java elevenedik meg. Felsorolni is hosszú volna tanulmányait, köteteit, de föltétlenül meg kell említenünk beszélgetéseit az idős Kós Károllyal, amely 1978-ban jelent meg.⁵ Írásaira jellemző a sokoldalúság, az emelkedett stílus és a szakszerűség mellett is szépirodalmi nyelvezet.

Igen jelentős és fontos az ünnepeltnek a forráskiadás terén végzett munkássága. A már említett Kemény Zsigmond napló mellett olyan jelentős emlékiratokat, útleírásokat rendezett sajtó alá és írt előszót hozzájuk, mint Böloni Farkas Sándor: *Utazás Észak-Amerikában* és *Napnyugati utazás*, valamint naplója, a Bolyaiak és Ormós Zsigmond levelezése, Szenczi Molnár Albert naplója és Újfalvi Sándor emlékiratai.⁶

1989 újabb fordulatot jelentett Benkő Samu életében (is): miután előző évben nyugdíjazták, újra tér nyílt a tudományos és közéleti szerepvállalás számára; a következő másfél évtized sok munkát, de elismerést is hozott számára. Rögtön a rendszerváltás első napjaiban ott volt a Romániai Magyar Demokrata Szövetség kolozsvári megszervezésénél, és aktív szerepe volt az Erdélyi Múzeum-Egyesület újjáalakításában egy maroknyi értelmiséggel együtt, akik Jakó Zsigmond betegágyánál gyűltek össze 1988 decemberében. Az Egyesületnek kezdetől fogva alelnöke, majd 1994 és 2002 között elnöke volt. Tagja volt a Duna TV kuratóriumának, a Magyar Örökség Díj odaítélő bizottságának. 1990-től a Magyar Tudományos Akadémia kültagya. Számos díja közül csak a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztjét és a Széchenyi-díjat (1997) említem meg.

„Háromnegyed századdal ezelőtt a történelem kényszeréből lett tudományos feladat a magyarság egészéről való képalkotás, mégpedig olyan igénnyel, hogy e képben helyet kapjon minden rész-érték, és beleférjen az időben és térben sokfelé ágazó, de a közösségi szolidaritásban mégiscsak egymásra találó tettek és eszmék sokasága”⁷ – írta egy cikkében, és ő maga is ennek szentelte munkásságát.

Benkő Samu jelentőségét az erdélyi magyar tudománypolitikában jól mutatja az a hatalmas mennyiségű iratanyag is, amely a Securitate irattárában fennmaradt. Miután hozzájutott ezekhez az iratokhoz, az első sokk után sokszor feltette magának is a kérdést, hogy miért figyeltették ennyire, miért tartották ennyire fontosnak személyét. A válasz életpályájának ismeretében egyszerű: a Securitate is nagyon jól ismerte Benkő Samu sokoldalú tudományszervező tevékenységét, és azt is tudta, hogy személye összekötő kapocs különböző milliők, különböző értékrendet, politikai felfogást valló emberek között. Őt egyaránt elfogadták a baloldaliak és a jó értelemben vett konzervatív hagyományt képviselő értelmiségiek – ez tette őt annyira veszélyessé a Securitate szemében.

⁴ Benkő Samu: *Murokország. Művelődéstörténeti barangolás szülőföldemen*. Buk. 1971.

⁵ „A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni”. *Benkő Samu beszélgetései Kós Károllyal*. Buk. 1978.

⁶ Benkő Samu műveinek bibliográfiáját lásd a 80. születésnapjára készült emlékkönyv végén: Sipos Gábor (szerk.): *Emlékkönyv Benkő Samu születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kvár, 2008.

⁷ Benkő Samu: *Hítkeresés évadján*. In: *Uő: Monológ alkotásban*. Kvár, 2005. 266.

Végül röviden szólnom kell családjáról is: igazi értelmiségi család az övé. Bátyja, Benkő Lóránt híres nyelvész, akadémikus. Felesége, az egy évtizede elhunyt B. Nagy Margit művészettörténész, aki munkájában végig támogatta, szintén jelentős életművet mondhat magáénak. Ahogy az ünnepelt mondta egy interjúban, valóságos tudományos műhelyt alkottak, „egymás írásainak első olvasói, lektorai, bírálói” voltak.⁸ Fiuk Benkő Elek továbbvitte a családi hagyományt: a legismertebb és termékenyebb régészek közé tartozik, a MTA Régészeti Intézetének igazgatója és az MTA levelező tagja.

Benkő Samu kilencvenéves korára is megőrizte minden iránti érdeklődését, szellemi frissességét, ma is képes meglepni az embert olvasmányainak változatosságával, Szent Ágostontól Tavaszy Sándorig, Kanttól a frissen megjelent szakkönyvekig. „Sorsunknak engedelmeskedni vagyunk teremtvé” – idézte egy beszédében egyik kedvenc szerzőjét, Kemény Zsigmondot. Benkő Samunak nehéz, de termékeny életpálya jutott osztályrészéül, és becsülettel követte az általa tanulmányozott erdélyi értelmiség legjavának törekvéseit, nemcsak tudományt művelt, hanem a közösségszervezésben is jeleskedett.

A megérdemelt pihenéshez további jó egészséget kívánunk, Isten éltesse!

Pál Judit

⁸ Benkő Samu: *Arasznyi karácsonyfa – egyetlen gyertyával...* Kérdez Ablonczy László. In: Uő: *Alkalmak és szavak*. Kvár, 2002. 321.